

A magán és nyilvános vallásgyakorlat azonosulása

József az első években a katolikus vallás uralkodó jellegének hangsúlyozására törekszik. – A halálraítélt rabok felkeresése; a jegyesek háromszori kihirdetése. – Felfogása uralkodásának második felében átalakul. – Megengedi az énekes temetést (1785) és a harangozást (1786). – A kancellária kezdeményezi a toronyépítés (1786), a helytartótanács az utcára nyíló templomajtó engedélyezését (1788). – A filiákban szabaddá lesz minden lelkészi cselekmény végzése. – Leányegyházak oratóriumi. – Haller József 1786.-i javaslatai és a császár határozatai betetőzik a fejlődést. – Mindvégig változatlanul marad a protestánsok stólafizetési kötelezettsége. – József hajlíthatatlansága. – Védelmet nyújt azonban a katolikus klérus jogtalan követeléseivel szemben. – Példák.

A türelmi-korszakban felépült mintegy 400 evangélikus és református oratórium, az ugyanannyi prédikátor, akik munkakört nyertek, hogy híveik vezetőivé legyenek, József egyházpolitikájának nem egyedüli eredményét jelentik. Az új egyházaknak és a régieknek belső súlya is fokozatosan megnövekedett, ami első sorban lelkészeik működési területének kibővülésében jutott kifejeződésre.

Az első években József rajta volt, hogy a katolikus egyház uralkodó szerepét annyira kifejezésre juttassa, hogy az ne csak kétségtelen, hanem szembetűnő is legyen. Megegett, hogy tanácsadóinak eszébe sem jutott, hogy egy probléma jó alkalmat szolgáltatathat erre, ő azonban megragadta azt. Mint 1782-ben Virág Mihály dunamelléki református püspök kérelmét, hogy lelkészei meglátogathassák a rabokat, az elítélteket pedig elkísérhessék a vesztőhelyre. A helytartótanács ekkor így érvelt: A türelmi rendelet 10. pontjának szavai, hogy a prédikátorok a maguk vallását követő foglyokat nemcsak, mint

eddig, a börtönben kereshetik fel, hanem a vesztőhelyen is velük lehetnek, arról tanúskodnak, hogy az engedély nem mindenütt tette szabaddá a lelkészek tevékenységét, hanem csak ott, ahol eddig is bejárhattak a börtönökbe, vagyis a vallásgyakorlattal felruházott helyeken. Mivel pedig a kifejezetten meg nem szüntetett régi szabályok a türelmi rendelet után is érvényben maradtak, következik, hogy ott, ahol nincs vallásgyakorlat, a protestáns pap nem is érintkezhet a foglyokkal.¹ Rendkívül ügyes magyarázat volt ez. Azt eredményezte volna ugyanis, hogy pl. Pesten a megyei börtönben ülő protestáns foglyok nem juthatnak vigaszhoz, mivel a városban nem volt a protestánsoknak vallásgyakorlatuk.

A magyarázat természetesen megnyerte a kancellária – Okolicsányi – tetszését, az államtanács azonban megértőbb volt a protestánsok iránt. Martini ugyanis engedélyezte volna, hogy a prédikátor évente legalább egyszer meglátogathassa híveit, Reischach és vele Hatzfeld pedig teljesen szabaddá tette volna az érintkezésüket, tekintet nélkül arra, hogy van-e az illető helyen a protestánsoknak vallásgyakorlatuk vagy sem.² József ezt az utóbbi tanácsot fogadta el (1782. nov. 27.), hozzáfűzte azonban a következő mondatot, amely oly találóan fejezi ki az egyháza elsőbbségéről vallott meggyőződését: A halálra ítélt protestáns rabot a katolikus lelkész egyszer – feltűnés nélkül – keresse fel, vallásának igazságait ismeresse meg vele, törekedjék az áttérésre rávenni és csak ha nem tudja őt meggyőzni, bocsátható a protestáns prédikátor a börtönbe.³

¹ „... spectato... benigni mandati contextu, signanter verbis illis, *uti hactenus observatum fuit*, praefatis ministris illud praecise ultra hactenus praescripta et observata indulgeri, ut captivos suae religionis etiam ad suplicium comitari possint, adeoque quoad caetera penes priorum normalium resolutionum provisionem relinqui; consequenter, ubi acatholici nullum prorsus exercitium habent, ibi ministris captivos adire et ad suplicium comitari eo minus admitti”. (M. kanc. 8427/1782.)

² Reischach, nov. 26.: Mir scheint, dass das Toleranzsysteme mit sich bringe, dass ohne Unterschied der Örter, wo die Akatholiken das exercitium religionis ausüben oder nicht, den Pastoren gestattet werden könnte, die Gefangenen zu besuchen und die Hinzurichtende auf die Richtstatt zu begleiten und ihnen in der Stille und ohne Publicität beyzustehen. (StR. 3991/1782.)

³ *Res. aug.*: A catholicis ministris etiam in iis locis, ubi acatholici prorsus nullum exercitium religionis habent, captivos acatholicos adire et ad suplicium comitari permitendum est, ita tamen, [áthúzva: ut quantum fieri potest, omnis publicitas evitetur, helyette kabinet kézzel:] ut semel discreto modo catholicus praesbiter ad mortem condemnatum adeat et veritates religionis catholicae proponat, eiusque conversionem efficere satagat, si antem conviniri non potuerit, tunc acatholicis ministris illum adire permittendum erit. (StR. 3991/1782.)

A másik rendelkezés, amely a katolikus egyház uralkodó jellegét volt hivatott hangsúlyozni, úgy szólt, hogy a protestáns jegyesek háromszori kihirdetésének a katolikus templomban is végbe kell mennie. Ezt 1784-ben az osztrák örökös tartományok részére adta ki József,⁴ a kancellárián azonban Okolicsányi jó alkalmat látott benne a protestánsok nyugtalanítására s ezért a magyar viszonyok közt merőben ismeretlen és idegen szellemű intézkedést nálunk is kihirdetette. Hiába kérték azután sietve a tiszántúli református egyházkerület előljárói visszavonását, a kancellária elutasításukat javasolta arra hivatkozva, hogy az intézkedés nem jelenti a stóla növekedését, tehát felesleges minden aggodalom.⁵ Bár az államtanácsban Martini a panaszosok védelmére kelt és kiemelve a nagy különbséget az örökös tartományok protestánsainak tolerált és a magyarországiak recipiált volta között, hangsúlyozta, hogy a katolikusokkal azonos jogok illetik meg őket, következésképp az előbbieket nem kívánhatják a plébániai templomokban való kihirdetést, ha maguk mentesek ugyanannak az oratóriumokban való megtételétől,⁶ József Reischachnak az indítványát fogadta el, amely kiemelte a katolikus egyház uralkodó szerepét, de ugyanakkor a méltánytalansággal szemben védelmet ígért. Tehát a rezolúció szerint az artikuláris helyeken, ahol a protestánsoknak már a türelmi rendelet előtt voltak prédikátoraik, a háromszori kihirdetésnek csak abban az esetben kell a plébániai templomokban megtörténnie, ha a viszonyosság alapján a katolikusokat ugyanez a kötelezettség terheli; minden más, a tolerancia-rendszer életbelépése óta keletkezett protestáns egyházban azonban a panaszra okot adó intézkedést végre kell hajtani.⁷

⁴ Máj. 21. v. ö. J. Schwerdling: Praetische Anwendung aller k. k. Verordnungen in geistlichen Sachen... vom Jahre 1740 bis 1790. In alphabetischer Ordnung herausgegeben. Wien, 1799. 130. l.

⁵ M. kanc. 11.743/1784.

⁶ 1784. okt. 7. „Die Verordnung, worüber die helvetischen Glaubensvorsteher sich beschwerten, ist eigentlich, nur für die deutsche Erblanden, wo die Protestanten blos tolerirt sind, ergangen: zu Hungarn ist ihre Religion nicht blos als tolerirt, sondern als miteingeführt anzusehen: auf diese Art gebühren den beyden Religionen gleiche Rechte. Wenn nun die Katholiken in den Bethäusern der Protestanten niemals verkündet werden dürfen, so scheint es billig, die Protestanten nicht zu zwingen, sieh in den katholischen Kirchen verkündigen zu lassen, wenn nur die drey ordentlichen Verkündigungen in ihren Oratorien gehalten werden, wornach die Supplikanten anzuweisen wären.“ (StR. 4053/1784).

⁷ *In locis articulatis, ubi protestantes iam ante novum tolerantiae edictum oratoria et ministros stabilitos habebant, protestantes ad subeundam in ecclesiis catholicis trinam denunciationem tantum in eo casu adigantur, si hucusque in pari casu etiam catholici in oratoriis protestantium denunciati fuerunt. Secus autem in talibus locis praescripta nova ordinatio locum non habet, attamen in-*

Sajnos, ez a parancs kevesebb előnyt jelentett a protestánsoknak, mint ahogy Reischach és maga József gondolták. Mindketten a korábbi állapot sértetlenül maradását akarták biztosítani, azonban a „locus articulatus” kifejezést Reischach nem valami szerencsésen választotta meg, mivel ez csak a nyugati megyék két-két, törvényben név szerint felsorolt helységét illette meg, de nem az ország keleti felében vagy a töröktől visszafoglalt területen lévő egyházakat. A kancellária óvakodott felvilágosítani Józsefet, hogy intézkedése a régi egyházak helyeknek csak elenyésző töredéke számára biztosítja a korábbi állapotot; neki az volt a fontos, hogy a protestantizmus alsóbbrendűségét juttathatja kifejezésre és ezzel önréztét csökkentheti.⁸ Ha a rendelet mégsem megszigorított értelmében került végrehajtásra, az a helytartótanács érdeme. Ez ugyanis gr. Erdődy József, tehát világi referens javaslatára úgy döntött, hogy artikuláris helynek kell tekinteni minden olyan községet, amelyben a türelmi rendelet előtt volt protestáns vallásgyakorlat⁹ s magyarázatát azután kénytelen-kelletlen Okolicsányi is megerősítette a kancelláriával.

Mint ezekből a példákból kitűnik, az első években úgy értette maga József is a toleranciát, hogy az a katolikus vallás uralkodó-jellegét semmiképpen sem érintheti; Martinira nem hallgatva, ezért döntött az anyakönyvezés tekintetében a protestánsok ellenére. Valószínű, hogy felfogása mellett kitarított volna később is, ha a kancellária segítségével megvalósíthatja eredeti elgondolását. Mivel azonban a bürokrácia és a katolikus társadalom körében ellenállásra talált, makacsságában tovább lendült, mint ameddig talán eredetileg szándékozott menni. Amikor pedig észrevette, hogy a klérus a rendi ellenszegülés élesztgetésével egyre szélesebb területre viszi át elégedetlenségét, nem annyira az egyházi rend megtörése, mint inkább megpuhítása érdekében oly intézkedéseket fogantatosított, amelyek már a protestantizmus egyenjogúsága felé vezettek.

vigilandum erit, ut in oratoriis protestantium trina denunciatio protestantium matrimonium contrahentium rite fiat. Quoad reliqua loca autem, quae articulata non sunt, sed exercitio religionis accatholicae vi novae legis tolerantiae gaudent, praescripta nova ordinatio respectu trinae denunciationis adamussim executioni danda est. (U. o.)

⁸ Arra vonatkozólag, hogy az anyakönyvi bejelentéseket a protestáns lelkészek megaláználak érezték, idézhetjük Keresztesi József vallomását. Amidőn 1786-ban mentesült kötelezettségétől, így kiáltott fel: „Most tehát az Isten ezen királyi rendelés által mind a hijába való munkák terhétől, mind három pápista plébánusnak járma alól megszabadított. (I. m. 125. l.)

⁹ A helytartótanács döntését Gr. Kollonics László nagyváradi püspök kérdésére hozta meg, aki éppen arra vonatkozólag kért felvilágosítást, hogy az említett kifejezést miként kell érteni. (M. kanc. 1707/1785.)

A legelső lépést 1785 februárjában tette meg, amikor megengedte, hogy egy bars megyei falu reformátusai oratóriumukat a katolikus templommal szemben építsék fel, noha a helytartótanács és a kancellárián kívül tanácsadói is – Reischach, Martini, Hatzfeld – lehetetlennek, meg a toleranciával ellenkezőnek találták, hogy imaház és a katolikus templom egymás közelében lehessen.¹⁰ Józsefnek az ő felfogásukat visszautasító szavai¹¹ már a protestantizmusnak az alsóbbrendűségből való kiemelését jelentették, bár csekély fontosságú és egyetlen esetben.¹²

Következő fok gyanánt feloldotta a halottkísérőket az éneklés tilalma alól. Ezt a kedvezményt sajátos módon Hatzfeld tanácsolta. Pedig az államminiszter 1784 nyarán még osztotta a kancellária felfogását, hogy énekes temetés csak nyilvános gyakorlattal rendelkező helyeken lehet, mivel az örökös tartományokban is így van, az oratóriumokon kívül prédikáció nem tartható s mert a katolikusok helyzete sem kedvezőbb ott, ahol csak megtűrik őket. Akkor tehát helyeselte, hogy a rimaszombati reformátusokat földesuruk, a rozsnói püspök eltiltotta az énekes temetéstől és a szokást oly merészségnek tekintette, amelyre magángyakorlatos helyek visszaélésüként vetemedtek, következésképp már csak azért is útját kell állani, nehogy – mint Martini megjegyezte – a protestánsok a katolikusoknál előnyösebb helyzetbe jussanak.¹³ Felfogása 1785. nyarán változott meg, amidőn a komáromi reformátusok panaszából az derült ki, hogy már a magángyakorlat elnyerése előtt élt körükben az énekes temetés szokása s ebben csak legújabbán akadályozzák őket. A helytartótanács és a kancellária ugyan a mellett volt, hogy a múlt évi rendeletet, ki-

¹⁰ M. kanc. 1505/1785, ref. Okolicsányi.

¹¹ 1785. febr. 3., az államtanács áthúzott rezolúció-tervezete után kabineti kézzel: Diesen ist ohne Bedenken der Platz, wo vormals ihr Bethaus stunde und wovon die Fundamente noch vorhanden sind, einzuräumen, da es keineswegs toleranzwidrig ist, dass eine akatholische Kirche einer katholischen gegenüber stehe. (StR. 417/1785.)

¹² Intézkedése maradandó hatású. A helytartótanács tehát 1786. közepén szigorúan megrovja Sáros vármegyét, mivel eltűrte, hogy Ófalu lakosai a katolikus esperes panaszára azért gátoltassanak megkezdett oratóriumuk felépítésében, mivel az a katolikus templomhoz igen közel lett volna. A helytartótanács ezerint (ref. gr. Haller) „die vorgeschützte Nachbarschaft des Bethauses zur katholischen Kirche keinen wesentlichen Nachteil bringe und dergleichen toleranzwidrige Ausflüchten nie hätten in Betracht genommen werden sollen.” (StR. 3687/1786.; m. kanc. 10.331. és 10.900/1786.)

¹³ M. kanc. 9232/1784. (ref. Okolicsányi), StR. 3237/1784. Ugyanilyen értelemben ének nélküli temetést engedélyezett József a kancellária és az államtanács egyhangú javaslatára a köröshegyi reformátusoknak is (Somogy m.) 1785. jún. 22. Milánó. (StR. 2432/1785.)

vételt nem engedve, fenn kell tartani, s így a magángyakorlatos helyeken el kell tiltani az éneket, Martini azonban kiemelve az eddig más vonatkozásokban is érvényesült elvet, hogy a türelmi rendelet senki számára nem jelentheti korábbi jogainak csorbulását, a komáromiak számára biztosítani akarta régi temetkezési szokásukat. Ekkor tette Hatzfeld meglepő javaslatát. Bevallotta ugyan, hogy voltaképpen a kancellária előterjesztésével ért egyet, mert csak a teljes egyformasággal lehet az elégedetlenségnek eleve útját állani, de, mondotta, – bizonyára Martini érvének hatása alatt – nem volna aggálya az ellen sem, ha az uralkodó engedélyezné az éneket, éppen csak ne egyes helyeknek, hanem általánosságban minden magángyakorlattal rendelkező községnek. Ezt a javaslatot, amely tehát az egyöntetűséget a protestánsok javára érvényesítette, József, mint gondolhatjuk, szívesen elfogadta (1785. aug. 29.)¹⁴

A türelmi-rendszernek az az alapelve pedig, amelyre az ímént Martini hivatkozott, hamarosan jóvátette sok új vallásgyakorlatot nyert helynek a sérelmét. Azokét, amelyek korábban nyilvános gyakorlattal rendelkező egyházaknak voltak a filiái, majd Józseftől megkapva a templomépítési engedélyt, önállósultak, de helyzetük rosszabbra fordult, mert a hatóságok úgy kezelték őket, mintha a plébánosok felügyelete alá tartoznának, akárcsak azok a falvak, amelyeket a teljes jogtalanságból emelt ki a türelmi rendelet. Az említett princípiumot 1785 vége felé érvényesítette először a helytartótanács, amidőn Haller kezdeményezésére és a kancellária – Pászthory – jóváhagyásának elnyerése után kimondotta, hogy a nyilvános vallásgyakorlatú helyek filiáiból alakult önálló gyülekezeteknek a prédikátorai a jövőben többé nem tartoznak az egyháza funkcióikat – keresztelést, esketést, temetést – a plébánosnak bejelenteni,¹⁵ a következő évben pedig a kancellária abban a tanácsülésében, amelyen József maga is megjelent,

¹⁴ M. kanc. 10,875/1785. (ref. Okolicsányi.) – A Hatzfeld szavaival megfogalmazott rezolúció: „Es ist allen Gemeinden, die sich des exercitii privati religionis zu erfreuen haben, der Gesang bei den Leichenbegräbnissen ihrer Glaubensgenossen zu gestatten.” (StR. 3554/1785.)

¹⁵ A nógrádmegyei Vanyarc – korábban Guta leányegyháza volt – evangélikusainak kérvényével kapcsolatban mondotta Haller 1785. nov. 8.: „Da aber eine solche dem katholischen Pfarrer zu treffende Insinuation der Ministerialfunktionen von selbst zu verschiedenen Neckereien Anlass geben könnte und nichts weniger, als die Eintracht zwischen unterschiedenen Religionsverwandten befestige“, az a véleménye, hogy a bejelentés „besonders in Örtern, die vor der Kundmachung der Toleranz Filialen von andern mit einer öffentlichen Religionsübung versehenen Mutterortschaften waren, ...nach dem wahren Geist des Duldungssystems abzuschaffen wäre.” (M. kanc. 14,787/1785.)

mentesítette őket kötelezettségüktől, hogy a jegyesek háromszori kihirdetését a plébánia-templomban is eszközölgék.¹⁶

Ezek után került sor arra, hogy a nyilvános gyakorlatot jellemző három jegyet elnyerjék a magángyakorlatos helyek. Legelőször a haranghasználatot adta meg József. 1786 előtt ő is, meg a hatóságok is egyértelműen és következetesen visszautasították a harangozásra engedélyt kérő falvakat.¹⁷ De nem volt szabad egyházi funkciókkal kapcsolatban használni a harangokat még ott sem, ahol pedig már régtől fogva rendelkeztek velük, ha a vallásgyakorlatot csak a türelmi rendelet alapján nyerték el. Sőt még temetéskor is csak abban az esetben szólaltathatták meg őket, ha a szokás már a türelmi rendelet kiadása előtt élt.¹⁸ Ezekről az elvektől némi eltérést akkor javasolt Pászthory, amidőn 1786. nyarán, több falu régi harangjaiért, amelyeket 1780 előtt vettek el tőlük, kárpótlást kért.¹⁹ A helytartótanács, a kancellária és az államtanács egyetértettek abban, hogy a türelmi rendelet kiadásakor érvényes állapotot kell továbbra is változatlanul fenntartani, vagyis haranghasználatát egy falunak csak ott és oly mértékben lehet – tekintet nélkül arra, hogy közben vallásgyakorlatot

¹⁶ A nagyváradi kerület főispánjának, Gr. Teleki Sámuelnek a kérdésére a helytartótanács Haller referátuma alapján ezt a megoldást vélte helyesnek, amelyre vonatkozólag a kancellária határozatát Pászthory a következő szavakkal fogalmazta meg: Mit a. h. Genehmigung Sr. M., in deren a. h. Gegenwarth dieser Gegenstand vorgetragen ward, wird der Statthalterey erwiedert, dass in Gemässheit ihrer hier bestätigten Meinung alle jene Ortschaften, die vormals als Filialen zu einer mit einer öffentlichen Religionsübung versehenen Ortschaft gehört, folglich auch vor dem Toleranzialedikte von aller Verbindlichkeit gegen den katholischen Pfarrer frey waren, auch künftighin, ob sie schon mitlerweile für sich ein privatum religionis exercitium erhalten haben, von der Verbindlichkeit der Eheverkundigung in der katholischen Kirche losgehalten werden sollen. (M. kanc. 3776/1786.)

¹⁷ Pl. 1785. aug. 4. Nemes- és Pórmagasi (Vas m.) falvakat, miután a helytartótanácson Haller, a kancellárián Okolicsányi ugyanígy tett. (M. kanc. 9145, 9745/1785, StR. 3108/1785.)

¹⁸ A kancellárián Okolicsányi a helytartótanács 1784. dec. 27.-i kérdésére, hogy vajjon „ubi acatholici communes antehac campanas cum catholicis habuerunt, deinceps pro quavis functione et consuetudine religionis suae sine ulla limitatione in locis filialibus aut privatorum exercitiorum uti possint, aut vero duntaxat pro illis functionibus admittendus sit pulsus, pro quibus et antehac e communione iuris pulsare consueverunt”, azt a feleletet adta, hogy „nachdeme denen Acattholiquen in jenen Ortschaften, allwo sie nur eine Privatreligionsübung genießen, vermög dem Toleranzdekret die Glocken als ein Zeichen der öffentlichen Religionsübung nicht gebühret, der Gebrauch der Glocken auch dieser Gemeinde zu keiner Ministerial- oder Spiritualfunction, wohl aber zum anderweithen Gebrauch, wenn dessen Übung schon vorhinein bestanden ist, gestattet werden.” (!) (M. kanc. 358/1785.)

¹⁸ M. kanc. 6611/1786.

nyert – ahol és amennyire már korábban is volt, Pászthory javaslata felől azonban már megoszlottak az államtanácsban a vélemények. Amíg ugyanis Izdenczy és Eger helyeselték, hogy méltányosságból azok a protestáns gyülekezetek, amelyeket a régi harangok használatából kizártak, kárpótlásul kapják vissza a megszerzésükre fordított összeget, vagy pedig ezentúl a katolikusokkal közösen használhassák őket, Hatzfeld me-reven visszautasította a kancellária kezdeményezését, mivel annak nyomán csak viszályok, egyenetlenségek robbannának ki. Ezt az alkalmat ragadta meg József (1786. jún. 15.), hogy a radikális megoldást jelentő szavait papírra vesse: A harangok arra valók, hogy az embereket összehívják, vagy nekik jelt adjanak; mivel pedig a nagyobb helységekben a protestánsok számára nem kevésbé szükséges a jeladás, mint a katolikusoknak, ugyanazt a harangot valláskülönbség nélkül használhatja a lakosság.²⁰

Ez a rapszódikus kijelentés jellemző ugyan Józsefre, semmiképpen sem volt azonban alkalmas arra, hogy egyszerűen közzétessék a helytartótanáccsal. Ahhoz, hogy paragrafusokba szedve rendelet formájába lehessen önteni, előbb ki kellett hámozni az értelmét és minden félreértés elhárítása végett pontosan meg kellett azt rögzíteni. Ezt a munkát lelkiismeretes gonddal azonnal elvégezte Pászthory, de ugyanakkor – szakítva elődeinek kibúvókhoz folyamodó módszerével, – az uralkodónak jóváhagyás végett bemutatta magyarázatát. E szerint a protestánsok megtartják a régi harangokat, akár egyedül, akár a katolikusokkal közösen rendelkeztek velük, ahol azonban a türelmi rendelet előtt nem illette meg őket a harangozás joga, ott, mivel sem azt nem igényelhetik, hogy a patronusok szerezzenek nekik újat, sem pedig a katolikusoktól nem várhatják, hogy ingyen engedjék meg az övék használatát, vagy meg kell egyezniük a falu többi lakosával, vagy pedig megfelelő harangot kell vásárolniok.²¹ Az államtanácsban Izdenczy és Eger a javaslatokat, amelyek tehát a harangozás tilalmának megszűnését is jelentették, igen méltányosaknak találták és Hatzfeldnek is csak amiatt voltak aggályai, hogy a közös használatból egyenetlenségek származhatnak, miért is inkább amellet volt, hogy a protestánsok szerezzenek maguk-

²⁰ Kabineti kézzel: Glocken sind gemacht, um zu rufen oder den Leuten ein Zeichen zu geben; da mm eine solche Zeichengebung oder Zusammenrufen für die Protestanten eben so wie für die Katholicken in grössern Ortschaften nothwendig ist, so hat die nemliche Glocke indistinctim auch für beyde zu dienen. (StR. 2376/1786.)

²¹ M. kanc. 7657/1786.

nak harangokat.²² A rezolúciót József ismét saját szavaival fogalmaztatta meg (júl. 10.): Helyesli – jelentette ki – a cancellária előterjesztését, oly esetekben pedig, amikor a protestánsok nem tudnak megegyezni a katolikusokkal, meg kell nekik engedni, hogy saját harangjuk legyen, de dobszóra, vagy bármi más jelre is összegyűlhetnek.²³

A harangozás kérdése ezzel végleg elintéződött. József két rezolúciója alapján ugyanis Pászthory oly kimerítően szabályozta azt, hogy félreértés nem adódhatott; annál kevésbbé, mert a részletes rendelkezést közhírré is tétette.²⁴

²² Hatzfeld votuma: Aus einem gemeinschaftlichen Gebrauch einer Sache entstehet gemeinlich Zwist, ich kann also da, wo er nicht ist, dazu nicht anrathen in dem besonderen Erwegen, dass der daraus entstehende Zwist die Gehessigkeit zwischen denen Religionen vermehren wird, ich glaube also, dass der gemeinschaftliche Gebrauch der Glocken ausser dort, wo er bereits eingeführt ist, nicht, wohl aber den Acatolischen vielleicht gestattet werden könnte, sich eigenes Gelaut anzuschaffen. (StR. 2563/1786.)

²³ Az áthúzott tervezetek után, kabineti kézzel, Szeged, júl. 10.: Ich begenehmige das Einrathen der Kanzley und sollten sich die Protestanten mit den Katholiken nicht einverstehen können, so ist ihnen zu gestatten, sich eigene Glocken anzuschaffen oder aber sich durch die Trommel oder sonst ein anderes Zeichen zu versammeln. (U. o.)

²⁴ Mint Pászthory körültekintő gondosságára is jellemző adatot közöljük a helytartótanácsához intézett leiratnak a tervezetét (Pászthory sk. írása): Damit diese h. Entschliessung in ihrem wahren Sinne in Erfüllung gesetzt und zugleich allen Irrungen oder weiteren Anfragen vorgebeugt werde, ist der Statthalterey im a. h. Nahmen zu bedeuten: 1. Alle Protestanten, die evangelischen sowohl als die reformirten bleiben auch künftig in dem ungestörten Genuss des bisher von ihnen geübten Glocken und Geläutes. Wegen Anschaffung neuer Glocken, Reparaturung des Thurns oder Glockengestells müsse das beobachtet werden, was wegen Reparaturung anderer ihnen zum Religionsexercitio nötigen Gebäuden unterm 10. Aug. 1785 verordnet worden ist. 2. Wo immer die Protestanten in dem gemeinschaftlichen Genuss der Glocken und des Geläutes mit den Katoliken waren, haben sie in demselben auch ferner zu verbleiben, nur müssen sie nach der Billigkeit zur Erhaltung oder Reparaturung des Thurns oder Glockengestells verhältnissmässig konkurriren. 3. Wo sie aus dem gemeinschaftlichen Genusse der Glocken noch vor dem Toleranzialedikt gewalthätig verdrungen sind und sie im Stande sind, den von denselben zur Anschaffung der Glocken geleisteten Betrag humano testimonio oder sonst zu erweisen, so sind sie in den gemeinschaftlichen Genuss derselben einzusetzen oder ist ihnen der von denselben geleistete Betrag zu vergüten. 4. Wo die Protestanten in Rücksicht ihres privati religionis exercitii oder auch sonst keine Glocken für sich oder gemeinschaftlich mit den Katoliken gehabt haben, sind dieselbe dahin anzuweisen, dass sie sich mit der katholischen Gemeinde wegen des gemeinschaftlichen Genusses der Glocken abfinden und sie haben den dermaligen Werth der Glocken verhältnissmässig zu ersetzen, wie auch zur Reparation und Erhaltung des Thurns und des Glockengestells nach Verhältniss zu konkurriren. Das nemliche hätte sich mit den Glocken der Glaubensgenossen anderer Religion, die sich etwa an dem Orthe befinden, zu verstehen. 5. Wo dieser Vertrag mit der katolischen oder andern Gemeinde mit beiderseitiger

Ezek után a toronyépítés engedélyezése már magától következett. József ugyan már 1785 őszén megengedte – még pedig Martini és Hatzfeld tanácsa ellenére – a nagyszebeni reformátusoknak, hogy necsak oratóriumot, hanem valóságos templomot építhessenek, toronnyal vagy anélkül,²⁵ azonban ezt a rendelkezését Magyarországon nem lehetett praecedensnek tekinteni, mivel itt a protestantizmus helyzete más volt, mint Erdélyben. A kérdés elintézése Pászthoryra várt. Az alkalmat hozzá 1786 őszén a helytartótanács jelentése adta meg, amely arról számolt be, hogy a nyilvános vallásgyakorlattal rendelkező Szemére falunak (Győr m.) az alispán megtiltotta, hogy a megkezdett templomtorony építését befejezhesse. Mivel a dikasztérium előtt nem volt világos, hogy a megye helyesen járt-e el, utasítást kért a kancelláriától. Itt Pászthory előbb maga is felterjesztésben akarta az uralkodó határozatát kieszközölni, de azután meggondolta magát. Úgy találta ugyanis, hogy az ügyet azonnal elintézheti, még pedig József intencióinak megfelelően. Mindenekelőtt megróttá tehát az alispánt, amiért egy nyilvános gyakorlattal rendelkező, vagyis tornyos templomra jogosult falu építkezésének felsőbb parancs nélkül útjában állt, azután pedig – s ez volt a lényeges – elrendelte, hogy a megyék magángyakorlatos helyeken se akadályozzák a tornyok vagy haranglábak felállítását. Ezek ugyanis, fűzte hozzá, eleve elválaszthatatlanok a harangozás megengedésétől, hiszen a jeladásnak úgy kell megtörténnie, hogy azt a nép könnyen észrevehesse.²⁶

Beruhigung nicht zu Stande gebracht werden kann, wird ihnen gestattet, dass sie für sich eigene Glocken einschaffen und dieselbe gebrauchen. 6. Inzwischen aber können sie sich durch die Trommel, oder sonst ein anderes Zeichen sich versammeln. Von dieser h. Entschliessung wären die sämtliche politischen Landesbehörden mit dem Auftrage zu verständigen, dass sie durch ordentliche Currentalien dieselbe allen in ihrem Mittel liegenden verschiedenen Glaubensgenossen bekannt machen und auf die genaueste Befolgung derselben feste Hand halten. (M. kanc. 7657/1786.)

²⁵ Martini votuma, szept. 7.: Zu den Oratorien gehöret kein Thurn, welches dem Gouverneur auf seine Anfrage zu erwiedern und den Gubernialrätthen ihrer ungleicher Fürgang zu vorheben wäre. Az ily értelmű tervezet áthúzatván, az aktára a következő, kabineti kézzel írott resolutio került: Nachdem Hermanstadt ein förmliches evangelisches Ort ist, so ist auch den Reformirten darinn eine öffentliche Kirche mit oder ohne Thurn, wie sie wollen, zu erbauen zu gestatten. (StR. 3677/1785.)

²⁶ A kancelláriai előadó-íven áthúzva, hogy az uralkodónak az ügyről előterjesztést kell tenni, majd ugyancsak Pászthory írásával: Sobald nach der a. h. Vorschrift das Glockengeläut den Protestanten ohne Unterschied des publici und privati religionis exercitii gestattet ward, so folget es von selbst, dass ihnen auch die Errichtung eines Thurns oder Glockengestalls nicht versagt werden könne, da sie einen erhobenen Ort haben müssen, wo die Glocken gestellt und das

Amíg itt a kancellária volt a kezdeményező, a nyilvános gyakorlatot jellemző utolsó külső jegynek a magángyakorlatos helyekre ruházását már a helytartótanács hozta javaslatba. Igaz, József uralmának a vége felé, – 1788 őszén – az idők változásának kétségtelen bizonyosságául. Amikor a holicsei evangélikusok a tűzveszélyre hivatkozva imaházukat az utcára nyíló ajtóval építették fel, önkényes eljárásuk miatt a helytartótanács rendreutasította ugyan őket a szolgabíróval, a jövőre vonatkozólag, azonban javasolta ennek az építkezési módnak az általános engedélyezését. Indokolásában meg is mondta: Az előbbi rendelkezések után az utolsó korlátozásnak magától értetődően meg kell szűnnie.²⁷ Talán felesleges is megjegyeznünk, hogy következtetése ellen nem volt kifogása sem a kancelláriának, sem az államtanácsnak, a legkevésbé pedig Józsefnek.²⁸

Szinte szimbolikus jelentőségű, hogy a három külsőség közül az elsőt az uralkodónak, a másodikat a kancelláriának, az utolsót pedig a helytartótanácsnak köszönhetik a protestánsok. Azt szemléltetik ugyanis, hogy a tolerancia szelleme fokozatosan szélesebb körökben honosodván meg, szinte magától, önerejével rombolta le az akadályokat és tette a magángyakorlatos helyeket a nyilvánosokkal külsőleg egyenrangúakká. A fejlődés azután betetőződött azzal, hogy mindkét típus – magán- és nyilvánosgyakorlatú – egyházaknak a belső súlya is megnövekedett oly értelemben, hogy papjaik működése nemcsak szabadabb lett a filiák felkeresésének megengedésével, továbbá az időnkint és helyenkint feltűnő akadályok gyors elhárításával, hanem szélesebbkörű is, úgyannyira, hogy végső fokon a filiális helyek lakosai valósággal ugyanabba a helyzetbe jutottak, mint az anyaegyházaknak a hívei.

Geläut von dem Volke vernommen werden könnte. Der Statthalterey wird also erwiedert, dass sie um allen weiteren Anfragen vorzubeugen, die sämtlichen Komitaten dahin belehren soll, dass diesfalls den Protestanten, gleichwie denselben vermöge der h. Verordnung vom 11. August 1785 die Befugniss schon ertheilt worden ist, Reparationen und Erweiterungen der schon bestehenden Kirchen ohne Anfrage vorzunehmen, in Errichtung eines Thurns oder Glockengestalls keine Hindernisse im Wege gelegt werden. (M. kanc. 12.959/1786.)

²⁷ Ref. Klobusiczky József, 1788. nov. 25.: Ámbár a türelmi rendelet 2. §-át későbbi utasítás nem változtatta meg, „nachdem jedoch der Sinn des untern 18. Junius 1787. N. 6985. ergangenen a. h. dispensatorii, welchem zufolge sowohl allen Augsbürgischer und Helvetischer Confessionsgenossen, als auch den griechisch nicht Unirten der Gebrauch der Glocken und der Thurnbau allgemein freygestellt wurde, dahin zu gehen scheint, dass alle Einschränkungen dieser Art, welche in dem vorerwähnten Toleranzialpatentsparagraphe in Bezug auf die Erbauungsart der akatholischen Bethäuser anfangs gemacht worden sind, für die Zukunft aufhören sollen“, javasolja az utcára nyíló ajtók engedélyezését (m. kanc. 17.508/1788).

²⁸ M. kanc. 179/1789, StR. 16/1788.

A nagy változás 1785-ben Pászthory fellépésével következett be. Addig Okolicsányi és az ő utasítására a helytartótanács szigorúan őrködött, hogy a prédikátorok filiáikba csak betegek látogatása, temetés és keresztelés végett járhassanak ki – az utóbbira is elsősorban halálos veszedelem esetén – és megakadályozta, hogy magánházakban prédikálhassanak, azt a gondolatot pedig, hogy a filiákban oratóriumok épülhessenek, a leghatározottabban utasította vissza.²⁹ Pászthory ellenben 1785 őszén ugyanazt a rendeletet, amelyre Okolicsányi hivatkozott,³⁰ úgy értelmezte, hogy az minden prédikatori tevékenység megengedésével az igehirdetést is szabaddá tette a leányegyházakban.³¹ A következő lépésnek magától értetődően és gyorsan kellett következnie. Ha ugyanis szabad a prédikáció és az úrvacsora kiszolgáltatása – a „minden egyházi funkcióba” ez is beletartozott – meg kell engedni, hogy ez megfelelő helyen, imaházban történjék. Valóban, néhány hét múlva meg is kapták a protestáns filiák az engedélyt, hogy régi oratóriumaikat újra építhessék.³² Azt ugyanis a józan

²⁹ A helytartótanács 1784. máj. 25. (ref. Mandich) a rozsnyói püspöknek a feljelentéséből értesülve arról, hogy a gicei (Gömör m.) ref. lelkész prédikál filiáiban, megkérdezte, „an admissis promiscue ad filiales excursionibus et in iis exercendis functionibus, eae in domibus quibusvis privatis aut vero, ubi oratoria non exstant, in exstruendis oratoriis vel aliqua privata domo pro his usibus peculiariter destinanda exercendae sint, ut hac ratione quibusvis quaestionibus finis imponi possit”, mire Okolicsányi jún. 11. utasította, hogy „praefatum ministerium a quaestionata concionandi functione inhibendum suis locis disponat, salva infirmos providendi, mortuos sepeliendi, infantesque signanter in casu necessitatis baptisandi libertate; atque id ipsum in aliis quoque similibus casibus observandum suisque locis disponendum venire”. (M. kanc. 6220/1784.) – Ugyanebben az évben a helytartótanács kérdésére, vajjon megengedhető-e, hogy egy tanító a vizsgálatot tartó lelkészek jelenlétében a néphez próbabeszédet tarthasson, Okolicsányi aug. 20. ezt az utasítást küldte: „... conciones dicendi extra oratoria ne quidem ministris, eo minus ludimagistris aut cantoribus admitti, hosque posteriores ab omnibus quoque aliis muniis haud competentibus serio atque districtim inhibendos venire”. (M. kanc. 8379/1784.)

³⁰ Józsefnek az az 1784. jan. 27.-i rezolúciója volt ez (StR. 115/1784.), amelyben Martini javaslatára az affiliálást is elrendelte.

³¹ A borsodmegyei Bánfalva, Barcika, Szendrőlád, Abód, Nyomár, Divény reformátusainak azon panaszára, hogy a helytartótanács megtiltotta anyaegyházi papjaiknak, hogy vasárnaponként prédikáljanak, hétköznap pedig hetenkint kétszer-háromszor imádkozzanak, javasolta Pászthory: „... nachdem die Normalresoluzion sub n. 1238/1784. [ez a StR. 115/1784. sz. aktán megfogalmazott rendelet] den Predigern zur Ministerialfunctionen die affilirte Ortschaften zu besuchen ohne mindeste Einschränkung gestattet worden ist, so wäre die Statthalterey auf die obige a. h. Resoluzion zu verweisen” (m. kanc. 11.517 1785. amit József el is fogadott. (U. a. 12.045/1785.)

³² M. kanc. 15.045/1785. – Amidőn Szelcze evangélikusai (Gömör m.) akik Pongyelok (Penyelak) leányegyházát alkották, kérték, hogy imaházu-

ész diktálta, hogy oly faluban, amelynek volt Mária Terézia uralnia alatt bezárt, üresen álló oratóriuma, a hatóságok engedjék ezt megnyitni és ne újnak az építésével csökkentsék a lakosság anyagi erejét.³³ Ilyen módon az elmúlt kor egyházpolitikájának szomorú emlékei visszaadattak az életnek és az újonnan épültekkel együtt sűrűszemű háló gyanánt borították be a protestáns lakosságú vidékeket.

1785 végén helytartótanács és kancellária már egyértelműen és határozottan vallották, hogy a filiákat mint az anyaegyház részeit mindazok a jogok megilletik, amelyek a magán-egykorlatos helyek sajátjai³⁴ s ennek a felfogásnak megfelelően rákerült a sor arra, hogy a hétköznapi templomi áhítat végzésének feltételeit is biztosítsák számukra. Amíg tehát Okolicsányi referálása idején a kancellária az államtanács és az uralkodó helyeslésétől kísérve nemcsak következetesen visszautasította a falvak kérését, hogy jegyzőjük vagy tanítójuk postillákat felolvashasson, előimádkozhassék, hanem az ilyen cselekményeket büntetendőeknek nyilvánította,³⁵ addig 1785 őszétől fogva felfogása átalakulását figyelhetjük meg.

A kezdetet a hidegkúti (Tolna m.) evangélikusoknak adott engedély jelentette,³⁶ amely úgy szólt, hogy tanítójuk hétköznapokon mindaddig előimádkozhat, vásár- és ünnep-

kat újra felépíthessék, a helytartótanács (ref. Haller) 1785. nov. 29. az ő esetükre vonatkoztatta Józsefnek az építést és restaurálást mindenütt, ahol volt protestáns templom, általánosan engedélyező rendeletét, noha ebben nem volt szó filiákról s mert felfogását Pászthory (1786. jan. 2.) helyesnek ismerte el (m. kanc. 15.633/1785.), nem volt akadálya, hogy a filiális oratóriumok máshol is újból használatba vétessenek, ill. ilyenek épüljenek. – Filiális templom építésére engedély pl. StR. 5322/1786. a kancellária 1786. dec. 14.-i javaslatára.

³³ Pl. a kancellária 1786. szept. 14. a helytartótanáccsal egyetértésben javasolta, hogy még az a Nagyfalu és Tosonca (Nógrád m.) is használhassa imaházait, amelyek nem sokkal előbb büntetésben részesültek, mivel a türelmi rendelet kihirdetése után önhatalmúlag megnyitották azokat. A javaslatot József is elfogadta. (StR. 3673/1786.)

³⁴ Abaúj megye kérdésére, hogy temetésnél enek engedélyezhető-e filiában, a helytartótanács (ref. Haller) úgy vélte, hogy „die affilirten Ortschaften als ein Teil der Mutter, wo sie hin gehören, zu betrachten wären, folglich die ad loca privati exercitii resolvirte Befugnis, ihre Todten mit Gesang zu begraben, nicht ohne Grund auch von selben verstanden werden könnte”, mire Pászthory a kancellária határozatát ugyanilyen okoskodással így fogalmazta meg (dec. 6.): „... nachdem die affilirten protestantischen Gemeinden sich der nemlichen Vorrechten zu erfreuen haben, in deren Genuss die an dem Orthe des privati exercitii wohnende Protestanten sich befinden, so könne kein Anstand genommen werden, den Gesang bei den Leichenbegängnissen auch in affilirten Ortschaften zu gestatten”. (M. kanc. 15.847/1785.)

³⁵ Pl. StR. 440S. és 4511/1784.

³⁶ 1785. szept. 12. m. kanc. 11.362/1785.

napokon a bibliából felolvashat, amíg prédikátoruk nem lesz. Most csak ideiglenes engedélyről volt szó, egy már megadott vallásgyakorlat pótlásáról,³⁷ a következő év tavaszán azonban a felhatalmazást korlátozás nélkül megkapta minden filia. A szupataki (Nógrád m.) evangélikusoknak a kérvényét Pászthory a kancelláriának éppen azon a tanácsülésen referálta, amelyen az uralkodó is résztvett és így azonnal végérvényes határozatot lehetett hozni. József elfogadta Pászthory indítványát, hogy a hidegkúti határozat praecedensnek számítson és megadta az engedélyt, hogy a tanítók ott, ahol nincs lelkész, előimádkozhassanak, egyéb papi funkciók, mint prédikálás, keresztesítés és temetés végzésétől azonban továbbra is eltiltotta őket.³⁸ Ennek ellenére rövidesen, az év letelte előtt, újabb kedvező határozatot írt alá a prédikálásra vonatkozólag. Az utat Pászthory készítette elő. Nem utasította ugyanis mereven vissza a nógrádmegyei protestáns lelkészek kérését, hogy legalább azok a tanítók prédikálhassanak, akik papi hivatalra készülnek, így adván alkalmat az egyházi vezetőségnek képességeik megbírálására, hanem a helytartótanácsot arra utasította, hogy az engedélyt most még ne adja meg. Indokolása szerint az igehirdetés a nép tanításának legfontosabb része, tehát csak olyanokra bízható, akiket már felavattak, biztatásával pedig arra célzott, hogy a protestáns theologiai oktatásnak küszöbön álló megreformálása után a kérés kedvezőbb elintézése remélhető.³⁹ Néhány év múlva, az 1790–91-i ország-

³⁷ A kancellária ugyanis a magán vallásgyakorlat megadását azért javasolta, mivel a hidegkúti németek 78 családjukkal csaknem elérik a szükséges létszámot, két órányira vannak anyaegyházuktól s mert viselkedésükkel is megérdemlik a méltányos elbánást, amely újabb idegenek bevándorlását is eredményezheti. A javaslatot az uralkodó teljes egészében elfogadta. (StR. 3698/1785.)

³⁸ M. kanc. 3775/1786. Pászthory írásával: Da dieser Gegenstand in a. h. Gegenwart Sr. M. referirt worden ist, so wird mit a. h. Genehmigung der Statthalterey erwiedert, dass in Gemässheit der durch positive a. b. Resoluzion der prot. Gemeinde zu Hidegkut sub n. 11.362. gegebenen Erlaubnis der Szupataker prot. Gemeinde gestattet werde, dass ihr Schulmeister ihr vorbeten dörfé. Sie soll also in Gemässheit ihrer hiemit bestätigten Meinung sowohl bei dem Neograder, als auch übrigen sich diesfalls bei ihr anfragenden Komitaten das Nötige veranlassen, zugleich aber allemal verfügen, dass die übrigen ministeriellen Functionen, nemlich Predigen, Taufen und Begraben in Gemässheit der diesfalls bestehenden Vorschrift den Schullehrem auch künftighin allemal verbothen bleiben und auf dessen richtige Befolgung hätten die politischen Behörden genau zu sehen. A másik hasonló ügy, a szárazdi (Tolna m.) evangélikusok kérelme ugyan csak József jelenlétében ugyanígy nyert elintézését. (StR. 2197/1786.)

³⁹ Das Predigen ist immer der wichtigste Theil des Unterrichtes des Volke; nur solchen kann also die Verwaltung dieses Amtes gestattet werden, die durch die ordentliche Weihe das Gepräge der Approbation erlangt haben, besonders da noch dermalen die protestantischen Schulen und namentlich das Studium Theolo-

gyűlés alatt a „most még” szavakat Pászthory majd egy hasonlíthatatlanul fontosabb szövegbe fogja felvételni, a magyar nyelvnek az államélet terén szerepet juttató törvénycikkbe, hogy erős alapot teremtsen általuk a későbbi nemzeti törekvéseknek.⁴⁰ A kitűnően megválasztott kifejezésnek azonban most is az a hatása, mint majd a jövőben lesz másik kapcsolatában: reményt nyújt és kitartásra ösztönöz.

Az eredmény – nemcsak ebben a vonatkozásban – 1786 decemberében következett be, mégpedig szerfelett meglepő körülmények között. Amidőn ugyanis József észrevette, hogy tisztviselői az állami hatáskör rohamos kiterjesztése következtében valósággal fuldokolnak az akták tengerében és ezért a helytartótanács valamennyi előadóját felszólította, hogy mondják meg nyíltan, milyen ügyek kikapcsolásával gondolnák észrevehetően tehermentesíteni az ügymenetet, a protestáns vallásügyek referense, gr. Haller rendkívül radikális megoldási módot vetett fel. Azt ajánlotta, hogy fenntartás nélkül érvényesítsék az alapelvet, amely szerint a protestánsok istentiszteletükben teljes szabadságot élvezhetnek, amíg abból az uralkodó vallásra hátrány nem származik, mert ily módon a panaszok megszüntetésével a dicasterium munkája is csökken. Pontokba foglalva mindjárt fel is sorolta, hogy milyen engedményeket tart szükségeseknek. A legelsővel éppen a tanítók prédikálását tenné szabaddá – természetesen az egyházi eljárók kezességüknek, hogy csak arra érdemesek nyernek felhatalmazást az igehirdetésre, – továbbá megengedné a tanítóknak, hogy előimádkozhassanak ott, ahol lelkész nincs, anélkül, hogy előbb a megye hozzájárulását kellene kikérniük. Sorra vette azonban mindazokat a jegyeket is, amelyek az újonnan vallásgyakorlatot nyert falvakat kisebb értékűekké tették, mint a régi egyházas helyeket, hogy eltörlésüket ajánlja, amennyiben nem csökken általa a katolikus papság jövedelme. A protestáns kereszteleseket tehát a jövőben nem kellene bejelenteni a plébánosnak, hiszen a kereszteleési stóla már meg is szűnt, a protestáns jegyesek nem kerülnének kihirdetésre a katolikus templomokban, hanem házasságkötésükről a plébános csak értesítést kapna, viszont a protestáns lelkészek utasítást nyernének, hogy anyakönyveiket gondosan vezessék, végül pedig mindenütt szabad lenne a temetési prédikáció. Hallernek további, technikai jellegű megjegyzéseit el-

gicum noch nicht regulirt ist, sondern sich immer noch auf den alten Fuss befindet. Der Statthalterey wird also erwiedert, dass nach ihrem Antrage den Schullehrern das Predigen noch dermalen nicht gestattet werden könne. (M. kanc. 8296/1786.)

⁴⁰ Szekefű Gy.: Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez. Bp. 1926. 50. skk. I.

mellőzve, még csak két javaslatát említjük meg. Az egyikben felhatalmazást kér a helytartótanács számára, hogy a filiákban imaházat engedélyezhessen akkor is, ha a szükséges létszám nem teljes, a másikban pedig engedélyt, hogy a protestánsok a katolikus ünnepeken, kivéve úrnapiját, teljesen szabadon, akadálytalanul dolgozhassanak.⁴¹

Könnyű megállapítani, hogy a változtatások, amelyeket Haller el akart érni, sokkal lényegesebbek voltak, semhogy az ügymenet gyorsításának, az aktagyártás csökkentésének fogalmába lettek volna szoríthatók. A helytartótanács elnöke, gr. Niczky, a gyakorlott bürokrata meg is mondta ezt. Mindezekben a pontokban – jegyezte meg – vannak már felségutasítások, amelyek mint normálék pontosan megállapítják, hogy milyen határig számíthatnak a protestánsok kérelmeik teljesítésére; egyszerűen már ezen a vonalon feltartóztathatók tehát és ha az alsóbb hatóságok figyelmeztetik őket a rendeletekre, akkor a helytartótanácsot sem árasztják el a kérvények, panaszok. El kell ismernünk, hogy Niczkynek teljesen igaza volt. A kancellária azonban, mivel Pászthory fogalmazta meg véleményét, honorálta Haller merészségét és valamennyi válsügyi indítványát elfogadásra ajánlotta. József, mielőtt döntött volna, a kancellária véleményét, illetőleg az azt tartalmazó egész aktát közölte Niczkyvel. Ez most sem hajlott Haller felfogása felé, hanem mint a klérust respektáló öregebb nemzedéknek a tagja, megmaradt azon meggyőződése mellett, hogy a már érvényben levő rendelkezéseken túlmenőleg nem kell kedvezményeket adni. Az az újabb megjegyzése is helyes volt, hogy Haller javaslatai túlhaladnak az ügymenet gyorsításának fogalmán és külön, megindokolt felterjesztésben kellene a császár elé kerülniök. Pászthory azonban erre azzal a kijelentéssel vágott vissza, hogy a módosítások, a protestánsoknak jutó újabb engedmények el fogják érni az uralkodó által kitűzött célt, az pedig magától értetődik, hogy a helytartótanácsnak a rendelkezéseket kellő módon, mint a fejedelem határozatait kell majd közhírré tennie. Pászthory biztos volt, hogy József nem fog kicsiségeken és külsőségeken fennakadni s hitében nem is csalatkozott. Az uralkodó a kancellária, illetőleg Haller javaslatait elfogadta s mindössze abban hajlott el tőlük – Izdenczynek a rábeszélésére, aki ezeket a felterjesztéseket az államtanácsosok közül egyesegyedül vizsgálta át – hogy az úrnapi körmenet alkalmával a protestánsok kötelesek délelőtt minden nyilvános munkától tartózkodni és műhelyeiket zárva tartani.⁴²

⁴¹ Helytt. Dep. Gremiale 1787. f. 149. ad n. 8833. 6. sz. melléklet.

⁴² StR. 5273/1786. (*fratok*.)

Az újabb kedvezmények – immár az utolsó kövek a tolerancia-rendszer boltozatán – maguktól adódóan és értetődően, szinte észrevétlenül járultak a korábbiakhoz, mint azok természetes kiegészítői. A mai kor előtt, egyenként sorra véve őket, jelentékteleneknek tűnhetnek fel, összességükben azonban arról tanúskodnak, hogy a protestantizmus élete egyre inkább megszabadult a fejlődését gátló akadályoktól. Általuk azok a protestáns tanítók, akik a gyermekek nevelését csak átmenetnek tekintették, mert közben vagy külföldi egyetemre, vagy papi vizsgájukra készülődtek, feljogosítást nyertek a prédikálásra, míg mások, a szerényebb ambíciójúak az előimádkozásra, mégpedig úgy, hogy a dologba a közigazgatási hatóságoknak többé nem volt beleszólásuk. Az utóbbi iskolamesterek a Mária Terézia-korban olyannyira üldözött léviták hatás-körét töltötték be és a legszegényebb falu számára is biztosították a vallásos-kulturális életet. Ha még tekintetbe vesszük, hogy 1787-ben maga a helytartótanács hozta javaslatba, hogy szegény faluban, amely imaházat sem tud építeni magának, a tanító az iskolaépületben végezhesse az előimádkozást,⁴³ s ugyanő igazat adott annak a szolgabírónak, aki megengedte, hogy filiában haranglábat lehessen felállítani,⁴⁴ megállapíthatjuk, hogy a filia és az anyaegyház közt lényegében immár semmi eltérés sem volt. A még fennmaradó különbség egyedül anyagi helyzetükből adódott s így a legkisebb falu is bizonyos lehetett, hogy ereje megnövekedésével akadálytalanul elnyeri a teljes és korlátozatlan vallásgyakorlatot.

De nem volt többé annak sem akadálya, hogy oratóriumok nyíljanak meg olyan filiákban, amelyek csekélyebb lakosságúak voltak, semhogy korábban reményük lehetett volna az építési engedély elnyerésére. A helytartótanács ugyanis az ímént kapott felhatalmazást, hogy diszpenzációt adhat a lélek-

⁴³ A helytartótanács 1787. szept. 4.-i javaslatát (ref. Holzmann Antal titkárhelyettes) a kancellária mint a tolerancia szelleméhez illőt hagyta jóvá. (M. kanc. 11.760/1787.)

⁴⁴ A vadkerti (Pest m.) reformátusoknak adott engedély ellen a kalocsai káptalan tiltakozván, a helytartótanács (ref. Klobusiczky) megállapította, hogy a harangozást engedélyező rendeletnek a hatálya az anyaegyházhoz tartozó imaházakra annál inkább kiterjed, „als ohnehin in sotanem Filialbethaus der bei der Mutterkirche angestellte Pastor, wenn er auf sein Filialort excurrirt, alle Ministerialfunctionen, so wie in einem mit Privatreligionübung wirklich versehenen Orte auszuüben befugt ist”, amire a kancellária helyeslő véleményét Hadrovics így fogalmazta meg: A helytartótanácsot értesíteni kell, „dass indeme nach den bestehenden Normalien das Glockengeläut den Protestanten ohne Unterschied des publici und privati religionis exercitii gestattet wird, dieses auch in jenen Örtern, welche lediglich mit einem Bethaus versehen sind, um desto minder verwehret werden könne, als die a. h. Normalien auch in Betref aller Ministerialfunctionen zwischen diesen und jenen Örtern keine Ausnahme machen.” (M. kanc. 6140/1787.)

szám kimutatása alól, bőkezűen alkalmazta. Amidőn tehát 1787 szeptemberében Somogy megye megkérdezte tőle, hogy az engedély kiadásánál ügyelni kell-e a lakosság számára és az anyaegyháztól való távolságra, oly utasítást adott, amely ékezen bizonyítja, hogy a tolerancia eszméje mennyire meggyökereződött a budai dicasteriumban. Nemcsak az a körülmény jelezte a nagy változást, hogy alacsonyabb rangú tisztviselőjének, egy titkár helyettesének a tolla is elég volt a kérdés eldöntésére, holott néhány évvel előbb még legelőkelőbb tagjai törték volna fejüket az ellenérvek keresgélése közben, hanem sokkal inkább a méltányosság érvényesülése. A helytartótanács immár mint a türelmi rendelkezések természetes következményét fogta fel, hogy csak azt kell figyelembe venni a filiális imaház engedélyezésénél, hogy a falu az építkezéssel ne költsézzék erején túl, adójának megfizetésére ne legyen erőtlén s így a lélekszámot annyiban kell mérlegelni, hogy több család természetesen könnyebben tudja a kiadásokat egymás között felosztani.⁴⁵ Ez az utasítás, amelyről méltán emelte ki a kancellária, hogy megfelel a türelmi politika szellemének, voltaképpen annyit jelentett, hogy a megyének a lélekszámra éppen olyan kevésbé kell tekintettel lennie, mint az anyaegyháztól való távolságra s így a legkisebb falu is könnyen hozzájuthat a maga kis oratóriumához, amelyben a vasárnaponként megjelenő prédikátorával istentiszteletet tarttathat.

A kancellária és a helytartótanács felfogásának átalakulásával a különböző jogi helyzetű helyek vallásgyakorlata közt a határok annyira elmosódtak, hogy a távoli szemlélő előtt, aki nem figyelte meg a fejlődést első csirázásától kezdve, úgy tűnt fel, mintha a filiális helyek valóságos vallásgyakorlatot élveznének, a magángyakorlattal rendelkezők pedig nyilvánost. Legalább így látta Eger, az új államtanácsos 1786 augusztusában és ezért róttá meg a kancelláriát, hogy annak a falunak, amelynek csak filiális templom építését akarja engedélyezni, a prédikátortartást pedig későbbre ígéri, ezt a jövőendő val-

⁴⁵ Holzmann Antal ref.: Da der Minister des Mutterortes nach dem Sinn der h. Toleranznormalien ohnehin berechtigt ist seine Ministerialfunctionen in allen Filialörtern in ihrem ganzen Umfange auszuüben, so scheint die wahre Folge hievon zu sein, dass bei der Gestattung eines Filialbethausesbaues in einem affilirten Orte auf keine andere Bedingnis Rücksicht zu nehmen sei, als dass jene Filialgemeinden, die derlei Filialbethäuser zn errichten wünschen, es ohne ihre Entkräftung und ohne sich aus etwa übertriebenen Religionseifer zur Entrichtung der allgemeinen Abgaben in der Folge unfähig zu machen, zu tuen im Stande sein sollen. Es dürfte also hiebei die Seelenanzahl nur in so weit in Betrachtung genommen werden, als es richtig ist, dass mehrere Familien immer die mit einem solchen Bau verbundene Kösten leichter unter sich verteilen und tragen können. (M. kanc. 11.760/1787.)

lásgyakorlatát magángyakorlatnak nevezi, holott – szerinte – nyilvános gyakorlat volna a helyes neve.⁴⁶

Minden külső látszat ellenére egy igen lényeges pontban mégis nagy különbség maradt a magán- és nyilvános gyakorlatú helyek közt. Abban, hogy az előbbieknél változatlanul meg kellett fizetniük a plébánosnak járó stólát s így sokkal nagyobb anyagi terhet hordoztak, mint a nyilvános gyakorlatot élvezők, amelyeknek csak a saját papjaik eltartásáról kellett gondoskodniuk. Bármily nagy egyenlőtlenségnek volt is a kifejezője ez a helyzet, József élte végéig ragaszkodott fenntartásához. Ha a stólaról volt szó, nem ismert engedékenységet. Tehát 1790-ben változatlanul ugyanazt a felfogást vallotta, mint 1782-ben, amikor – mint tudjuk – hatástalanul hangzott el Martininek és Kaunitzknak az 1647.-i törvényre támaszkodó érvelése, hogy az igazság, a jog és a méltányosság szerint a protestánsokat fel kellene szabadítani kötelezettségeik alól. Stóla-kérdésben Hatzfeldre hallgatott és visszautasított minden kérelmet. Pedig ilyen kérvények tömegesen kerültek eléje, főleg 1783-tól kezdve. A protestánsok vezetői ugyanis, amikor látták, hogy utolsó általános panasziratuk sem hozza meg a kedvező fordulatot, taktikát változtatva egyes falvakkal adattak be folyamodványokat, hogy legalább a különös méltánylást érdemlő esetekben nyerjenek a szegényebb lakosság számára mentesítést a stóla alól. Mivel a súlyt inkább érezték az evangélikusok, hiszen az ország nyugati felében a katolikus parochiák szervezése is nagyobb méretekben ment végbe Mária Terézia uralma alatt, mint a keletiben, főleg ők árasztották el

⁴⁸ A somogy megyei Orci faluról mondotta 1786. aug. 3. Pászthory (m. kanc. 9708.1786.), hogy idővel lakossága és anyagi ereje megnövekedésével kaphat majd prédikátort, addig pedig építse fel filiális imaházát, hogy abban a tanító előimádkozzék. Erre Eger megjegyezte (aug. 17.): Die Kanzlei bedient sich hier eines sehr uneigentlichen Ausdruckes: Da, wo ordentliche Bethäuser und Oratorien hergestellt, auch mit der Zeit ein eigener Seelsorger angestellt werden soll, da handelt es sich um ein öffentliches und nicht (wie sie es nennt) privat Religionsexercitium. Bei dem Antrage der Kanzlei würde den supplizirenden Gemeinden, da sie gerade wegen ihrer Entfernung auf zwei bis drei Stunden von anderen Bethäusern ihrer Religion um ein eigenes bitten, wenig oder gar nicht geholfen seyn, weil nicht zu hoffen ist, dass der Minister der Mutterkirche sich oft die Mühe geben werde, auf die so entfernte Filial zu kommen, um da den Gottesdienst zu halten. Gleichwie nun in dergleichen Gelegenheiten auch katholischen minder zahlreichen Gemeinden wegen ihrer allzuweiten Entfernung von der Mutterkirche eigene Lokalkapläne gegeben werden und der Geist des a. g. Toleranzsystems dahin gehet, jeder beträchtlichen Gemeinde nach ihrer tolerirten Glaubenslehre die Anbetung des höchsten Wesens nach dem Verhältnisse ihrer Vermögenskräften möglichst zu erleichtern“, ezért javasolja a lelkész tartás engedélyezését. (StR. 3206/1786.)

az uralkodót kérvényeikkel.⁴⁷ De eredménytelen volt törekvésük és hiábavaló minden utalásuk a törvényekre, sőt a természetjogra, amely – szerintük – senkit sem kötelez ellenszolgálat nélküli fizetésre.⁴⁸

József hajlíthatatlan felfogását legközvetlenebb tanácsadói éppen úgy ismerték, mint a kancellária és éppen ezért óvakodtak ellenkezni vele. Tehát Martini nem ismételte meg 1782.-i votumát, sőt módosítást a protestánsok javára most már csak akkor tartott lehetségesnek, ha a katolikus klérus előbb kárpótlást nyer,⁴⁹ Eger a türelmi rendelet szószerinti betartását kívánta,⁵⁰ a kancellárián pedig Pászthory, noha elismerte, hogy a protestánsoknak méltán eshet nehezebb az illetékek lerovása, ha immár egyáltalán nem veszik igénybe a plébánosok idejét és bár nem tagadta a javukra szóló törvények érvényességét, az uralkodó rendelkezései iránt feltétlen engedelmességet követelt.⁵¹

Arra vonatkozólag, hogy milyen meggondolások hatása alatt foglalta el József mereven visszautasító álláspontját, nem idézhetjük saját szavait, mivel ilyeneket az akták nem örökítették meg. Felvilágosításért annak a tanácsadójának, Hatzfeldnek az érveléséhez kell tehát folyamodnunk, akinek javaslatai nyomán felfogása kialakult. Az ő megjegyzéseiből

⁴⁷ Ilyen folyamodványok másolatai: Ev. egyetemes egyház ltára, I. b. 11.; 26. – I. b. 12.; 2., 21., 22., 25., 28. stb. – Néhány elutasító végzés: Rákos (Vas m.) m. kanc. 12.249/1785. – Vas megyei falvak, továbbá Szentgyörgy és Bazin m. kanc. 7021/1784., StR. 2285/1784. – Harka (Sopron m.) m. kanc. 12.723/1785. – Tállya (Zemplén m.) StR. 1573/1787.

⁴⁸ A veszprémmegyei Nyárad, Borsosgyőr stb. ref. és ev. lakói, m. kanc. 2210/1789.

⁴⁹ A kancellária jelentésével kapcsolatban írta 1784. szept. 29.: Vermög der Toleranzgesetzen sollen die Gerechtsame der Pfarrer und Schulmeister aufrecht erhalten werden; es können daher keine Neuerung wenigstens in 30 lang gestattet werden, als nicht den Pfarrern auf andere Weege ihr Unterhalt verschaffet worden seyn wird. (StR. 3922/1784.)

⁵⁰ StR. 1478/1788.

⁵¹ A nógrádverőcei reformátusok panaszára, hogy a plébános iránti kötelezettségeik értéke 2–3 év alatt 150 f. készpénzt és 300 mérő gabonát tesz ki, ezt a referátumot fogalmazta meg: „Es kann zwar nicht in Abrede gestellt werden, dass den Protestanten schwer fallen müsse, die bisherigen Gebühren an den katholischen Pfarrer, der ihnen nunmehr, da sie mit ihren eigenen Seelsorgern versehen sind, gar keinen Dienst leistet, zu entrichten, besonders da selbst die Landesgesetze für ihre Befreyung sprechen. Inzwischen bestehen positive a. h. Entschliessungen, dass bey allen diesen Praestationen lediglich der usus antetolerantialis zur Richtschnur genommen und die Protestanten zur Entrichtung aller der Gebühren auch künftig gehalten werden, in deren Entrichtung sie das a. h. Toleranzedikt angetroffen hat“, s mert maguk elismerik, hogy a türelmi rendelet kiadásakor valóban végezték a szolgáltatásokat, azokat továbbra is teljesíteniük kell, a hátralékot ellenben részletekben törleszthetik. (M. kanc. 5684/1788.)

az összefüggés így állapítható meg: A stóla és minden egyéb járulék olyan terhe a protestánsoknak, amelyeket régtől fogva viselnek. Súlyukat csak azóta érzik nyomasztónak, amióta saját lelkészeikről is gondoskodniok kell. Ezekhez azonban kívánságukra jutottak hozzá és egyáltalán nem maradt rejtve előttük, hogy régi kötelezettségeiken felülinek az elvállalásáról van szó. Ha tehát mégis szüntelenül megismételték kérésüket a templomépítési engedélyekért, most nincs semmi joguk panaszra. A stóla és egyéb kötelezettségek elengedése súlyos helyzetbe hozná a katolikus klérust, mert tagjai közül sokan – a kancellária szerint százakra ment számuk – elveszítenék minden jövedelmüket.⁵² Elmaradt bevételeik pótlására a vallásalap nem elég erős, ha pedig a teher a katolikus hívőkre hárulna át, fokozódnék a protestánsok elleni gyűlöletük, mert úgy éreznék, hogy az uralkodó kegyének az árát nekik kell megfizetniök. De nemcsak a vallási egyenletlenség tüze lobbanna fel, hanem a protestánsok kedvező helyzete, a stólán felüli egyéb kötelezettségektől, mint a lecticaletől mentesítjük sok katolikust arra ösztönözne, hogy az előnyösebb anyagi helyzetért elhagyja vallását.⁵³

József tehát csak ahhoz a régóta és következetesen vallott elvéhez maradt hű a stóla-kérdésben tanúsított hajthatatlanságával, hogy a katolikus vallás uralkodó jellegének fenn kell maradnia és minden módon meg kell gátolni, hogy anyagi okokból, nem belső meggyőződésből híveket veszítsen el. De különben nem is tekintette elnyomásnak a protestánsok kettős terhét, mivel csak anyagi szolgáltatásokról volt szó és nem a lelkiismeret kényszerítéséről. Véglegesnek ugyan maga sem tekintette ezt a helyzetet, mert – mint 1782 februárjában Prónaynak és Rádaynak mondotta – a vallásalap bevételeinek növekedéséből szívesen pótolta volna a protestáns stólahozzájárulás kieséséből származó hiányt, azonban a kedvező állapot bekövetkezéséig egyéb állami jövedelmeket semmiképpen sem volt hajlandó igénybevenni. Ez ellenkezett volna az államról vallott felfogásával.

Megérthetjük ezek után, ha nem volt kifog ellen sem, hogy erősebb eszközökkel kényszerítsék a vonakodó protestánsokat a stóla és egyéb díjak lerovására.⁵⁴ Megálljt pa-

⁵² 1784. szept. 23. mondja Okolicsányi: „...in jenem Falle, wenn die Pfarrer ihrer a. h. bestättigten Rechte und Einkünfte via facti beraubt werden dürften, hunderte ihren Unterhalt ganz verlieren würden”. (M. kanc. 11.432/1784.)

⁵³ StR. 2322/1787. és 920/1789., hol (1789. márc. 14.) írta: Die üble Folgerung würde seyn, dass vielen, um sich dieser Giebigkeit zu entziehen, von dem katholischen Glauben abfallen werden, viele katholische Seelsorger würden mit den übrigbleibenden Einkünften nicht bestehen können.

⁵⁴ Így pl. m. kanc. 6727/1787., StR. 2090/1787.; m. kanc. 3396/1789.,

rancsolt azonban a helytartótanácsnak és kancelláriának, amidőn – még Okolicsányi idejében – több pozsonymegyei falu lakosait vallásgyakorlatuk megszüntetésével akarták megfélemlíteni, noha az államtanács nem talált kivétnevelőt javaslatukon.⁶⁵ Stóla-fizetési kötelezettségükre a hanyagokat még erőlyesen is rá kell szorítani, mondotta, de a vallásgyakorlat akadályozása semmiképen sem alkalmas eszköz, mert annak a lelki nyugalmat kell biztosítania és így nem keverhető össze adósságkövetelésekkel.⁶⁶ Egyébként a kötelezettségek nagyságára vonatkozólag az az állapot volt az irányadó, amelyben a protestánsokat a türelmi rendelet találta. Ha tehát valahol 1781 után sikerült a plébánosoknak a terheket megnövelniök, ott a protestánsok számíthattak az uralkodó és a központi hatóságok támogatására.⁶⁷

A védelmet nem egyszer igénybe is kellett venniök. A gyakori panaszok, majd a helyességüket igazoló vizsgálatok szerint ugyanis a klérus még mindig nem adta fel a reményt, hogy a protestánsokat a régi, Mária Terézia-kori önkénnyel kezelheti. Hogy egy-két példát említsünk, a szenicei (Nyitra m.) plébános egy evangélikus nemes eltemetéséért négy aranyat követelt s midőn az árváktól csak egyet kapott,

StR. 920/1789.; m. kanc. 3755/1789., StR. 1004/1789., itt elfogadva a Pászthorytól is helyeselt helytartótanácsi javaslatot (1789. mára 23.), hogy „die Widerpenstigen zur Folgeleistung auch durch Zwangsmittel” szoríthatók. Egyéb díj pl. Gölnichányán a Pfarrgroschen, m. kanc. 13.626/1786.

⁶⁵ Reischach és Hatzfeld fenntartás nélkül a kancellária mellé állott, Martini pedig azzal a megjegyzéssel, „dass, um die beständigen Uneinigkeiten zu vermeiden, die Statthalterey trachten solle, die Stollgebühren entweder mit einem jährl. Pauschquanto oder mit einem angemessenen Kapital von den Akatholicken einlösen zu lassen”. (StR. 1131/1785.)

⁶⁶ M. kanc. 3735/1785. József a rezolúció-tervezetet áthúzva, márc. 25. a következő utasítást diktálta titkáranak: Die Entrichtung der Stollgebühren lieget diesen Gemeinden, so wie die Tilgung einer jeden andern Schuld ob und sind selbe hiezu durch die gewöhnliche Weege, allenfalls auch ernstgemessen anzuhalten; allein ihnen desshalb das Religionsexercitium zu hemmen, kann in keinem Betrachte und in keiner Gelegenheit ein schicksames Zwangs- oder Bestrafungsmittel abgeben, [a fogalmazványból kitörölve: da sie einerseits die ihnen nothwendige Seelenkraft entbehren müssten, ohne dass gleichwohl andurch einiges Geld zu Entrichtung ihrer Schuld herbeygebracht würde] da die freye Religionsübung, welche die Ruhe der Seelen verschaffen muss, nie mit persönlichen Schuldforderungen zu vermengen ist; welches sich die Kanzley für diesen und alle ähnliche Fälle zur Vorschrift zu nehmen, auch die Statthalterey hierauf zu weisen hat. (StR. 1131/1785.)

⁶⁷ Ezt az elvet Ürményi 1784-ben így fogalmazta meg: Die Befreiung von Entrichtung der Stollgebühren an die katholische Pfarrer könne nirgends gefordert werden, als wo die Akatholicken vor dem ursprünglichen Toleranzgesetze in deren Besitze waren und nur durch neuere Verfügungen dieser Befreiung beraubt worden wären. (StR. 115/1784.)

kötelezvényt vett tőlük, hogy a hátralékot megfizetik, Ótura (Nyitra m.) evangélikusainak pedig arra vonatkozólag kellett reverzálist adniok, hogy a stólat még akkor is fogják fizetni, ha az uralkodó eltörölné azt,⁵⁸ Zala megyében a csesztregi plébános a türelmi rendelet után kezdett minden olyan temetésért díjat szedni, amelyet nem ő végzett, a szentgyörgyvölgyi pedig az extrastóla címén megállapított gabonamennyiséget nem jobbágytelkek, hanem családok után kívánta meg. Ebben a két faluban a megyei karhatalom szerzett érvényt a követeléseknek, mégpedig oly alaposan, hogy a huszárok zálogolás közben nemcsak megverték egyeseket és szereztek maguknak „nyargalópénz” címén egy kis összeget, hanem a plébánosok jövedelmét is megtetézve hajtották be. Az eset különben Bécsben nagy megütközést keltett és Izdenczy tanácsára József a jogtalanul beszedett összeg kétszeresének a visszafizetését rendelte el.⁵⁹

Általánosítani nem szabad ugyan, de mégis sokat mond, hogy évekkel a türelmi rendelet után egy nyitramegyei faluban, Brezován a plébános még mindig olyan hatalmat tudott gyakorolni az evangélikusok felett, amely bizonyára Mária Terézia korában sem volt mindennapi. Nem szólunk azokról az ügyeiről, amelyeknek visszaélés-jellegét maga sem tudta volna tagadni – pl. egy alkalommal temetésért duplastólat fizettetett, egy vagyontalan árvát mindaddig nem temetett el, amíg a falusiak 45¹/₂ krajcárt át nem adtak neki –, mert mindez csak egyetlen személy önkénykedésére jellemző. Sokkal fontosabbnak tartjuk, hogy a régi szokásra hivatkozott, tehát állandó gyakorlatra, amikor felelősségre vonták, miért szedett bírságot azoktól, akik házassági ígéretüket nem tartották meg és rótt ki pénzbüntetést minden erkölcsi vétségére, mint veszekedés, rágalmazás, vádaskodás, illetlenség; nem érve be az esketés után járó szokásos díjjal, miért emelte azt fel jelentékenyen, noha a szertartást természetesen nem ő végezte; szentelt gyertyák fejében miért követelt – és kapott – a falutól évi összeget, a szentháromság-vasárnapra odajövő katolikus pa-

⁵⁸ A helytartótanács és a kancellária javaslatára a kötelezvények érvényteleneknek nyilvánítottak. (M. kanc. 8243/1785.)

⁵⁹ M. kanc. 13.445/1785., StR. 4396/1785. Izdenczy, okt. 21.: Da die Rückgabe des widerrechtlich Abgenommenen für keine Strafe angesehen werden kann, das factum hingegen beider Pfarrer, so sich eine widerrechtliche Abnahme haben zu Schulden kommen lassen, sträflich ist, so hätten dieselbe das erstgedachtermassen Abgenommene in dupplo zu ersezen, die Abgabe der Extrastolargebühr an Getrayd hingegen ist lediglich, wie ein solches vormals bestanden ist, nach den Maasstab der ganzen Ansässigkeit und immer in dem Verhältniss derselben zu bestimmen, es ist also auch das an dieser Gebühr übermässig Abgenommene in dupplo ruckzustellen.

pok lovai számára pedig szénát és abrakot? A helytartótanács, éppen a régi gyakorlatot mérlegelve, annyira nem találta vétkesnek a plébánost, hogy csak a jövőre vonatkozólag akarta az evangélikusokat kiszabadítani hatalma alól és csak Bécsben keltett a nem is sejtett állapotok lelepleződése olyan megdöbbenést, hogy Pászthory a jogtalan bírságok visszafizettetését találta szükségesnek, Izdenczy pedig, az államtanácsos, a plébános azonnali elhelyezését, hogy utódja szerénységével és éretnyes életével jóvátehesse mindazt, amit ő a katolikus vallás kárára elkövetett.⁶⁰

József uralkodásának legvégén sor került annak a megfontolására, hogy mi történjék akkor, ha az 1781.-i állapotot valamelyik falu azért tartja sérelmesnek, mert önkény s elnyomás juttatta abba és kötelezte a stólán kívül még egyéb járulékat, mint lecticale fizetésére. Eger utalására, hogy különbséget kell tenni stóla és olyan illeték közt, amely csak visszaélésükön honosodott meg s így már a türelmi rendelet előtt megérezt az eltörlésre, Hatzfeld szavaival 1789-ben megengedte József, hogy minden falunak ne csak szabadságában álljon meggyőzően bizonyítani, hogy jogtalanul terheli őt a plébános követelése, hanem az igazság felderítéséhez a hatóságtól segédkezet is kell kapnia. Azonban az a körülmény, hogy a jogorvoslat útja nyitva maradt a protestánsok előtt, egyáltalán nem érintette stólafizetési kötelezettségüket.⁶¹

Ez olyan általános volt az újonnan vallásgyakorlatot nyert helyeken, hogy csak egy kivételt ismerünk: 1785-ben a protestáns lelkészek felmentést nyertek a stóla alól. Mert eddig még ők is fizették azt. Mindaddig, amíg a helyzet annyira fer-

⁶⁰ M. kanc. 365/1786., StR. 103/1786., a rezolúció (1786. jan. 11.) az elhelyezést illetőleg Izdenczy következő votuma értelmében: „... da aus den Untersuchungsacten erhellet, dass vorerwehnter Pfarrer ein eigennütziger, unbescheidener und intoleranter Mann seye, folglich den Hass der Ortsinwohner sich billigermaassen zugezogen habe, so wäre dem Generalvicario der Neutraer Dioces durch die Behörde aufzutragen, dass er selben auf eine andere Pfarr überseze und nach Brezova einen bescheidenen, sanftmüthigen und tugendhaften Mann zum Pfarrer anstelle, der jenes guthzumachen befließen seye, was der jezige zum Nachtheil und Unehre der katholischen Religion verdorben hat“.

⁶¹ StR. 920/1789. Resolutio, 1789. márc. 14.: All jene Stolar- und Lecticalgebühren, welche der Pfarrer noch vor Einführung der Toleranz abzunehmen berechtigt war, haben die Kläger der bestehenden Anordnung gemäs demselben noch fortan zu entrichten und müssen ihm, in so weit sie noch rückständig sind, auch nachgetragen werden... Im Fall aber Kläger specifíce und standhaft zu beweisen im Stande sind, dass ein oder andere an den Seelsorger zu leistende Abgabe noch vor dem Toleranzedikt nicht rechtmässig von ihnen abgenommen worden sey, so ist ihnen nicht nur allein zur diesfälligen Beweisführung der ordentliche Weg offen zu lassen, sondern auch denselben hierinn von Seiten der politischen Behörde alle behülfliche Hand zu bieten.

dének nem tűnt fel Okolicsányi előtt, hogy maga javasolta a mentesség megadását.⁶² További engedményre azonban már nem volt megnyerhető József s így visszautasította (1788) azt a tervet, hogy a protestáns tanítók egyetemlegesen szabaduljanak a stólától és a lecticalétől. Pedig csak kis csoportról lett volna szó. Pászthory értelmezése szerint ugyanis azok a tanítók, akiknek állását a türelmi rendelet óta szervezték meg, nem fizetnek, mert az 1781.-i úzus lévén irányadó, ha akkor alkalmazásban nem voltak, utóbb sem vethetők az említett kötelezettség alá. De mert nem fizetnek azok sem, akik régi nyilvános gyakorlatú helyen működnek, hiszen itt a megelőző évtizedekben is mentességet élveztek, valóban egészen elenyésző jövedelemkiesés fenyegeti a plébánosokat, ha a tanítóknak harmadik, számra jelentéktelen csoportja elnyeri a másik kettő kiváltságait. Azonban hiába bizonyítgatta Pászthory, hogy szóra sem érdemes az egyes plébánosok vesztesége, viszont éppen a legszegényebb tanítók helyzete javulna meg, ha pedig netán egy plébánost mégis érzékenyen érintené a tanító szolgáltatásának elmaradása, kárpótlást kaphatna a vallásalapból, József inkább hallgatott a bécsi udvari vallási bizottságra. Ez pedig attól félt, hogy a klérus újabb panaszkodása még inkább elriasztja a fiatalokat a lelkészi pályától, holott az államnak a kifogástalan vallásos nevelés nem kevésbé érdeke, mint a népiskolai oktatás s egyik sem pártolható a másik rovására. S bizonyára mérlegelte József Hatzfeldnek a szavait is, aki a türelmi rendelet betűszerinti érvényesítését javasolta, arra hivatkozván, hogy az anyagi hátrányok fokoznák a klérus protestáns-gyűlöletét, az egyes plébánosokat ért jövedelemcsökkenésnek megállapítása és a hiányok pótlása pedig nagy bürokratikus munkát okozna.⁶³

⁶² M. kanc. 8243/1785.

⁶³ M. kanc. 6128/1788., StR. 1478/1788. – Miután József a keresztelési stólat általánosan eltörölte, felvetődött a kérdés, hogy az „avatásért”, amidőn t. i. a gyermekágyas asszony először jelenik meg a templomban, szedhet-e a plébános illetéket. Pászthory szabályozása szerint a protestánsok továbbra is fizetik a díjat ott, ahol 1781-ben élt a szokás (m. kanc. 14.652/1785.). Az osztrák-cseh kancellária s vele Hatzfeld szintén ezen a véleményen volt, amidőn az egyik csehországi ref. lelkész, Inczedy a megáldatás felesleges voltát tanította, a gubernium s vele Eger, meg Izdenczy azonban a prédikátor pártjára állt. József (1786 okt. 30.) így határozott: Ist das Gubernium ganz recht daran, dass die Akatholiken von der Entrichtung einer Stohlgebühr für die Einsegnungen *als ein blosses wülkürliches* an die katholischen Pfarrer zu befreien seien. (StR. 4194/1786. Az aláhúzott kifejezés József sk. betoldása.) Magyarországon azonban továbbra is az előző szabályozás maradt érvényben. (M. kanc. 13.696/1787., 750/1788.)